

KAPITEL 1

OM AT SIGE JA TIL DE VOKSNE

Jeg husker begribeligvis ikke helt detaljerne fra den aprilaften i 1947, da jeg blev udfriet på Diakonissestiftelsen på Peter Bangs Vej på Frederiksberg. At jeg foretrækker det amerikanske ord ”deliver” – udfri – er, fordi det straks sætter hovedpersonen i centrum frem for det jantelovsagtige ”Grethe nedkom med en dreng”, som min bedstefar lettede udtrykte sin henrykkelse over, at hans eneste datter var sluppet hel-skindet fra eksperimentet – og at det ikke blev en pige.

Begivenheden udspillede sig lige over for ligkistemagasinet på den anden side af gaden, hvor jeg præcis 50 år senere sad lidt mindre opløftet og prøvede at få bedemanden til at udfri min mor ved at lukke låget over hende. Så igen: Ordet udfri rummer en gensidig menneskelig relation med al den glæde og smerte, dette medfører.

Mor kom fra en proprietærgård i Marbjerg ved Roskilde, hvor min bedstefar, Niels Hansen, var folketingskandidat for Venstre, sad i Roskilde amtsråd og bestyrelser i slagteri, bank, sygekasse med mere. Han var derfor meget hjemmefra i min mors barndom, hvor hun nærmest gik som enebarn sammen med min bedstemor, Oline. Da hendes tre brødre var mellem 9 og 14 år ældre, blev hun grundigt forkælet og aldrig sat til at deltage i arbejdet. Hun har selv fortalt min far, hvordan min bedstemor tog hende med til damekaffe, når byens hattedamer havde kom-sammen. Så skulle hun pænt sidde til stads i sit fine tøj.

Min bedstemor var en meget dygtig husmor, som dog ikke evnede at sætte min mor til at lære husholdning. Da hun ikke gad gå i realskole, prøvede de at få hende uddannet som hattemager, men efter kort tid hos

en modist i Roskilde kedede det mor at sidde og sy, hvorfor det i min egen barndom altid var præstegårdens tjenestepiger, der skulle reparere mine sokker på det fluesvampefarvede stoppeæg. Da mine bedste-forældre besluttede selv at uddanne mor som tjenestepige derhjemme, lavede bedstemor det meste selv, mens hun lod mor sove længe, hvis hun havde været til bal. Senere var hun ung pige i huset i København, men har selv fortalt, at hun faktisk ikke engang kunne skrælle en kartoffel.

I mine tre første leveår i København boede vi på Øster Søgade 108 i baghuset og siden i en toværelses lejlighed på Skoleholdervej 41 i Bispebjerg. Nogle af de første oplevelser, jeg vagt erindrer om min mor,

Oline og Niels Hansen i 1913, inden min mor blev født i 1921. Fra venstre ses mine onkler Evald, Asger og Ebbe. Jeg arvede mine bedsteforældres fotoalbummer med billeder af deres egne forældre og søskende, som jeg havde stor glæde af, da jeg mange år efter deres død lavede slægtsforskning over mine børns forældre. Men da de var af bondeslægt – desværre uden adelige sidespring – kan jeg i kirke- og tingbøger (foreløbig) kun føre dem tilbage til 1700-1800-tallet på gårde omkring Jyderup, som jeg selvfølgelig derfor har besøgt for at indsnuse duften af mine rødder.

Mine forældres bryllup 8. juni 1946, dagen før pinse, hvor min far blev indsat som præst i Grundtvigskirken. Desværre blev jeg – og dermed denne bog – ikke undfanget af Helligånden i pinsesolens morgenrøde, men derimod på deres cykeltur i august på Bornholm. Det kom måske til at sætte sit præg på mit senere liv, idet hvedebrødsnætterne foregik i åbne kollektive sovesale på vandrehjemmene. Vandrehjemmet i Svaneke havde tilmed væggelus, skrev min far i sin dagbog. Så jeg var vist fra begyndelsen tiltænkt et liv i slum sammen med andre.

var, når vi sad sammen og legede på det sribede gulvtæppe i dagligstuen, og solen skinnede ind. Jeg oplevede, at en kærlighed flød mellem os, og at denne salighed ville fortsætte for evigt. Men pludselig ringede telefonen eller dørklokken med et foruroligende budskab til hende. Måske om sygdom, problemer i familien eller blot, at min far ikke kom hjem, fordi han som præst var kaldt ud til sjælesorg for et nødstedt menneske i sognet. Det var i al fald noget, jeg som barn ikke forstod, og når hun kom tilbage, var hun pludselig dybt bedrøvet og ude af den. For mig virkede det utrygt, når hun i sin voldsomme fortvivlelse, verbalt langede ud efter mig. Jeg sad jo med glædelig forventning om, at den vidunderlige leg og idyl skulle fortsætte.

På billederne fra den tid virker min mor allerede mindre munter og mere plaget end på de kåde ungdomsbilleder. Måske tilfældigt, for det må ikke glemmes, at udadtil og i de bedste stunder indadtil i familien

Vistnok det første billede af mig taget lige efter min barnedåb 8. juni 1947 i Grundtvigskirken, hvor min far var præst indtil 1950. Da det for mig rummer den oprindelige, men senere skadede kærlighed mellem min mor og mig, har jeg i min fotografering senere i livet ofte forsøgt at genskabe det tabte i sådanne klassiske mor og barn-billeder i andre familier.

Min mor, Åse Grethe Rigmor Hansen, da min far giftede sig med hende.

kunne hun være utrolig lystig og pjanket med sprudlende flyvske idéer og påfund. Og med en pjattethed, som jeg til dels har arvet. En stor del af min senere irritation over for hende skyldtes, at jeg et langt stykke hen ad vejen lignede hende – også af udseende – og til min ærgrelse tit fik det at vide.

Mine tre første år har nok overvejende været lyse. I København gik min mor tur med mig i barnevogn omkring Søerne og på Kastellet. Ringen er på en måde sluttet for mig, for det er den samme rute, jeg i dag løber hver morgen – af og til med en kærlig afstikker ind til min mors grav på Holmens Kirkegård. Jeg mindes kun to mindre oprør fra den periode, og de har nok på det emotionelle plan mere været vendt mod min nyankomne lillebror, der stjal hendes flyvske opmærksomhed fra mig. Mens hun en dag stod ved puslebordet med Niels Jørgen, låste jeg mig i protest inde på badeværelset og trak nøglen ud. Det tog hende

Familiefester magter på herlig vis at forene umage familier. Forrest til venstre min farmor og stedfarfar, til højre min mors forældre. Bagerst til venstre faster Ida, onkel Ebbe, faster Gerda med mand, og med min tante Lis' søster, Karen Margrethe, med hendes mand, og Svend Åge, der to år før var vendt hjem fra koncentrationslejr. Min skizofrene onkel Asger gemte sig på loftet, og min fire år ældre kusine Birgit og hendes forældre syntes ikke, at jeg var vigtig nok til at fejre.

Snart drukner det idylliske mor-/barnebillede på væggen i blevask i den lille lejlighed på Øster Søgade. Billedet, møblerne og bøgerne har fulgt mig og mine brødre lige siden. Jeg har også et billede, hvor jeg ved en senere lejlighed skubbede Niels Jørgen ud af barnevognen, og da det er taget af min far, må han den dag have været lidt nærværende.

en halv dag at overtale mig til at skubbe den ud til hende under døren. Og da Niels Jørgen og jeg en dag sad i barnevognen på gaden, mens min mor købte ind hos grønthandleren, husker jeg, hvordan jeg begyndte at vugge så voldsomt, at barnevognen væltede, og vi begge lå og kravlede rundt på gaden, da mor kom ud.

Rundstykker på taget

Nøjagtig som arketyper foreskriver det, var min far ikke til stede ved min fødsel – hvilket måske lagde grunden til mit senere faderoprør. For allerede da min mor mærkede min trykkende fremfærd, ”for-nægtede han sønnen” – og derved også sin egen faderrolle. Som han selv skrev i sine erindringer: ”Den 29. april 1947 kunne jeg køre Grethe på Diakonissestiftelsen. På den tid var fædrene ikke med ved fødslerne, så jeg tog hjem og forsøgte at læse. Klokkeren 19.30 ringede de fra Diakonissehospitalet og fortalte, at der var kommet en dreng. Jeg tog derud og var hos Grethe et kvarters tid. Drengen fik jeg først at se næste aften. Diakonissestiftelsen havde det fine tilbud, at unge præstefamilier

I haven på Marbjerggård med far og mor. Et år gammel.

Jeg elskede at vandre med bedstefar i den store have på Marbjerggård i Marbjerg ved Roskilde, hvor vi barndommen igennem tilbragte vores ferier. Siden overtog onkel Ebbe gården, og Niels og Oline flyttede til et mindre hus i den anden ende af byen, så vi havde to steder at lege. Mange år efter deres død overtog min kone og jeg huset – af sentimentale grunde og til at opbevare mine ting i i de 30 år, hvor jeg holdt foredrag i USA. Vi endte dog med at forære huset til Valerie, en af mine afroamerikanske venner, hvorved Marbjerg vist for første gang blev ”integreret”.

Tidligt tegn på frihedstrang.

På den firelængede gård var der vidunderlige legemuligheder i laden med de gamle hestetrukne kareter, på kornloftet med sækkeliften og i den velduftende hestestald ved siden af det udendørs toilet og den udendørs mødding, der kunne lugtes i hele byen.

Da min lillebror Niels Jørgen kom, havde jeg for længst lært at tage skeen i egen hånd på Bispebjerg.

Efter min bror Niels Jørgens fødsel i 1948 fik jeg en god legekammerat i disse første ensomme år, hvor man ikke havde børnehaver – men derimod stressede, hjemmegående husmødre.

Dette billede er taget i 1950 på Bogholdervej, lige inden vi flyttede til Vestjylland. Skrivebordet, som min far selv havde tegnet og indrettet yderst fornuftigt til sit præstekontor, har jeg stadig i dag, ligesom alle tingene, der står på det. På radioen hørte jeg senere om Ungarnsoprøret mod Sovjet, inden den blev skiftet ud med en mere nutidig.

gratis kunne få deres børn født der. Det havde vi selvfølgelig benyttet os af.”

Jo, min far prøvede altid at spare penge, hvor han kunne – et træk, jeg i øvrigt har arvet. Et helt kvarter fik min mor pinedød af hans kostbare tid, men han viste ingen interesse i at se mig. Hele 10 dage lod min far mig ligge alene med min mor på Diakonissen, og den skuffelse gav muligvis min mor en fødselsdepression. Som han fortæller videre – uden at nævne oplevelsen af mig med så meget som et ord – var han ikke mere nærværende i tiden, efter jeg kom hjem:

”Først 9. maj kunne jeg hente Grethe og drengen hjem. Men allerede næste dag efter en begravelse og træffetid i Marmorkirken, tog jeg på weekendtur med TK-drengene til Uggeløse, med arbejde på hytten og grunden og cykeltur hjem i strid modvind, så jeg var først hjemme klokken 19. Allerede pinselørdag d. 24. maj var jeg af sted igen til Uggeløse, pinselejr med 75 deltagere, jeg cyklede dog hjem klokken 23, hjemme klokken 1. For pinsedag havde jeg barnedåb og skulle skrive prædiken til 2. pinsedag, hvor jeg havde tjenester både i Grundtvigskirken og i Marmorkirken. Der var utrolig meget arbejde, og samtidig var jeg med til en del forberedende møder angående turen til Prag. 8. juni havde jeg højmesse i Grundtvigskirken, og her blev Jacob døbt. Men 21. juni startede Holger Søndergård og jeg og en flok drenge på en cykeltur til Sønderjylland, hvor vi lå i telt mange steder og kom først hjem den 6. juli. Det var en sommer med meget fint og varmt vejr, så det gav os anledning til mange ture på Langelinie og til at sidde ved søen med drengen i barnevogn.” Javel, i sommerferien kunne der lige afses lidt tid til mig på Langelinie – hvor jeg i øvrigt også stadig løber rundt på sporet af den tabte tid.

Da vi flyttede til tre travle kirkesogne i Vestjylland i 1950, skulle min far – modsat hvad han havde været vant til i Grundtvigskirken – faktisk være til stede ved alle pastoratets nattelange bryllups-, sølvbryllups- og runde fødselsdagsfester. Så fra da af begynder erindringerne om hans stigende utilgængelighed, og hvordan jeg reagerede på det.

Min mor elskede det levende liv i den vestjyske præstegård og særligt alle de sociale og festlige begivenheder. Så det meste af tiden var hun

Forventningsfulde i toget på vej til Vestjylland 23. marts 1950 – en af de mest skelsættende datoer i mit liv. Fra en lille bitte københavnerlejlighed kunne vi nu stille vores rejsekufferter foran den gigantiske frihedsudvidelse af en gammel præstegård omgivet af tilhørende haver, skove, marker og moser.

Min tipoldefar Jacob Hansen Holdt, som var præst i Løgumkloster, med min tipoldemor Anne Magdalene og imellem dem sønnen Jacob Laurids Paul Holdt. De fleste af deres møbler er lige siden gået videre fra præstegård til præstegård.

Min far på besøg i præstegården i Allerslev i 1928, inden farmor året efter bliver gift med pastor Even Mørstrand, og han flytter ind. Jeg blev ved med at besøge den, efter at Martin A. Hansens søn overtog den efter sin fars død og byggede de første lerbuse lige overfor. De blev siden udvidet til Lejre Forsøgscenter.

Min nyfødte far med sin rigtige far, pastor Jacob Chr. Holdt, der døde, inden min far var et år, hvorefter farmor opdragede ham alene som lærerinde i Silkeborg. Jeg har bevaret farfars gravsted ved Dallerup Kirke, nok mest fordi det føltes underligt at slette mit eget navn. Menigheden bestilte i øvrigt foredrag, og det betalte rigeligt for gravstedet mange år frem.

Min oldefar Jacob Laurids Paul Holdt var præst i Køng kirke, hvor jeg sammen med min far og min søn, Jacob Daniel, i 1982 samledes til stor slægtsfest i præstegården med de mange Holdt-efterkommere. Oldemor Christiane Hedevig stammede fra Norge, hvor jeg kunne føre slægten tilbage til 1550 i Tjomsaas. Bortset fra min farfar, Jacob Chr. (nr. to bagerst), der døde tidligt, kendt jeg min fars faster Hedvig, farbror Olav og farbror Johannes. Da vi arvede farbror Olavs store frimærkesamling, begyndte jeg en overgang at samle frimærker.

Jeg sidder på farmors skød juleaften i Allerslev 1947, mens "farfar" holder mine to fætre Ejvind og Per, som jeg livet igennem fortsat har overnattet hos under mine jyske turnéer. Ejvind overtog farens gård, mens Per har undervist på Århus Arkitektskole. Særligt i præstegården i Vestjylland legede vi tit sammen.

Min farfar og farmor skriver i 1919 invitationskort til deres forlovelse. I forlovelsesgave gav han hende det sofasæt, som jeg stadig slænger mig i hundred år efter i mit bogværelse i Gernersegade, omgivet af reolerne med hans og min anden "farfars" bøger og prædikener. Min far her til højre som præst i Grundtvigskirken er den sidste præst i familien, hvilket altid skuffede min farmor.

fuld af energi og arbejdsomhed og trivedes med det, hun efterhånden havde lært godt, nemlig husholdning. Jeg vidste intet bedre end når hun på vore ferier i Marbjerg hyggede sig med sine lige så gemytlige og sjove brødre og sin far. I de øjeblikke kunne man mærke, at hun som nybegt præstefru havde genfundet sit selvværd. Så kunne min far derimod sidde lidt udenfor i stilhed med rynket pande og rømme sig, hvis det gik for vidt. Men han nød samtidig at se hende i det udadvendte, smittende gode humør, hun havde, da de giftede sig.

Den slags kontrollerende dominans over for hende gjorde min far mere og mere brug af gennem livet – bortset fra i private selskaber med vores allernærmeste venner, hvor facaden ikke var så vigtig at holde på. Dette træk med at tryne eller tromle med misbilligende grynt eller himmelvendte øjne dækkede over hans forsøg på ikke at vække uro i familiens navn, for børnenes skyld og måske særligt for at opretholde præstegerningens æresbegreber. Det var tydeligvis noget, han havde arvet fra min ærekære og traditionsbevidste farmor, men det gjorde i al fald ikke min mors indre vrede og mangel på selvværd mindre med årene. Mine kærligste erindringer og fotografier af hende var, når hun plukkede georginer i haven til indendørs pynt. Den enorme præstegårdshave, landbrugsbygningerne deromkring og den store skov og mose, der hørte til præstegården, var ellers min fars og vi børns domæne, hvor vi trak os tilbage, når det trak op inden dørene. Især jeg lærte tidligt at gå mine egne veje. Derfor opfattede jeg ikke altid de underliggende konflikter i mine forældres ægteskab med deres stiltiende overenskomst om at holde på formerne.

Navnlig husker jeg, når vi havde vigtige mennesker til middag, såsom professor Hal Koch og tidligere hans kone, kirkeminister Bodil Koch. Især han gjorde et dybt indtryk på mig som ganske ung, skønt jeg endnu ikke kendte hans tænkning, som jeg senere skulle blive så inspireret af. Når sådanne autoriteter kom på besøg, sad min mor fuldstændig stille og andægtigt lyttende, som om hun forstod det hele uden en eneste gang at afbryde eller afspore samtalen mellem min far og gæsten. I denne forunderlige ro foldede jeg undtagelsesvis også selv ørerne ud og dannede mig et indre billede af en forældreharmonie, som jeg kunne trække på i

Jeg står som treårig i haven i sommeren 1950 foran den 100 år gamle præstegård, som min far med sine store overtalelsesevner fik menighedsrådet til at rive ned efter fem år. Mit og Niels Jørgens børneværelse er vinduet lige bag mig.

lang tid. Uden tvivl har dette drømmebillede af harmoni og fred udadtil været formende for mit senere lidt drømmende (og efter manges mening verdensfjerne) arbejde på at skabe fred mellem mennesker i den faste tro på, at det altid kan lade sig gøre.

Min fars ordnede og organisatoriske personlighed havde en (endnu) større indflydelse på min karriere som systematiserende slumfotograf end min mors flagrende sind. Først og fremmest ved at være et dominerende og magtfuldt forbillede og på trods af at han ikke repræsenterede noget let tilgængeligt nærvær for mig. Sine egne følelser og tanker var ikke noget, han delte meget med os. På mange måder kender jeg bedst hans altdominerende betydning for mig på afstand. Dels fra de endeløse breve, vi skrev til hinanden under mit lange faderopgør i USA, dels fra de analyser, andre har lavet om mit liv uden at have kendt ham.

Min fars slægt stammer fra en gård uden for Løgumkloster, som jeg stadig bruger som overnatningssted under foredrag. Her hed alle førstefødte drenge Jacob Holdt og var præster. Men da min farfar døde af hjertestop i Vænge præstegård ved Silkeborg, allerede inden min far blev et år, blev hans senere så højt elskede stedfar, valgmenighedspræsten,

Den nye præstegård bygget oven på den gamle i to halvdele. Min bror og jeg elskede byggefasen, hvor vi fik lov at male på min mors fint tapetserede vægge i den gamle halvdel, vi boede i under byggeriet. Mit værelse er kvisten længst til venstre oven over min fars kontor og lige ved siden af barnepigeværelset. Det var disse kviste, vi sprang længdespring på, når far og mor var i kirke, og tagryggen højt oven over, vi balancerede på.

forfatteren og nationaløkonomen Even Marstrand, hans egentlige far. Pastor Marstrand var selv en yderst fraværende akademiker, og min fars praktiske egenskaber arvede han helt tydeligt fra min farmor, den altdominerende skikkelse i hans barndomshjem i Allerslev. Men det er muligvis erindringer, der er holdt i live ved, at farmor og folk i Allerslev siden har genfortalt historien. Her havde jeg så sent som i 2011 den glæde til et foredrag i hans kirke at have flere ældre tilhørere, som begejstret fortalte om som børn at være kommet til min farmor og "farfars" sang- og bibeltimer. Indtil pastor Marstrand døde, da jeg var to år gammel, husker jeg stadig selv med stor fryd at traske med "farfar" langs hønsegårdene i Allerslev. Men det er muligvis erindringer, der er holdt i live, ved at folk i Allerslev siden har genfortalt historien. Og jeg erindrere, når farmor serverede havregrød med revet æble (som jeg vanen tro stadig spiser om morgenen) i den stråttækte præstegård, som Martin A. Hansen senere overtog og skrev mange af sine bedste bøger i.

Jo, min far kunne sikkert godt, ligesom sin stedfar, mande sig op til en gang imellem at traske en tur med mig (selvom jeg ikke husker det), men derefter forsvandt de begge hurtigt ind i studerekammeret

(ligesom jeg selv forsvandt fra mine børn). Så der er ingen tvivl om, at denne mangel på et varmt og støttende forhold til min far efterlod mig med en dyb følelse af afvisning, som kunne virke så meget større, når jeg samtidig oplevede og beundrede hans kærlige engagement i andre mennesker. Min far besøgte alle syge i sognet, og i de 37 år, han var præst der, blev alle vænnet til, at dette var præstens gerning.

Jeg glemmer aldrig, når jeg i gymnasietiden kom træt hjem og tog en lur på mit værelse, hvordan han så kom ind og blot med sine rynkede bryn fik fortalt mig, at det var forkert at sove, fordi der var masser af lektier og havearbejde, der skulle laves. (Den dag i dag har jeg skyldfølelse over at tage et hvil på ti minutter og springer straks op, hvis min kone træder ind). For mine brødre og mig blev det livet igennem en tilbagevendende tradition som selskabstalere til vores fars fester at brokke os over alt det meningsløse havearbejde, han havde sat os til. For selv om der ikke var noget, der burde laves, tog han os altid på en lang spadseretur rundt i den enorme præstegårdshave for med vold og magt at opfinde et eller andet, der var ”bydende nødvendigt” at få gjort – om det så var at slå skvalderkålene i den store frugthave ned blot for at se dem

Niels Jørgen og jeg med en af forpagterens katte på gårdspladsen. Cirka 1952.

Min mor i haven ved min fars georginer, som fulgte ham fra præstegården i Allerslev til hans pensionistbolig i Agerbæk. Det var Niels Jørgens og min opgave at grave rødderne op om vinteren og sætte dem ned i den frostfrie kælder. Bag ved georginebedet lå de lange hårdt nedtrampede gange, som vi hadede at skuffe.

stå lige så højt næste dag. Særligt hadede vi at skuffe de hårdt nedtrampede havegange, som da også blev sløjfet og erstattet af blomsterbede, straks vi rejste hjemmefra. Og når det regnede fra præsten, dryppede det mellem os drenge i skænderier om, hvem (af os) der havde taget en meter for lidt ved de aftalte steder på græsplæne og gange, hvor vi skulle skifte slåmaskine og skuffejern. Skyldfølelsen forstod far altid at bore i. ”Sådan nogle pjok, I er. Vær I glade for, at I ikke skal lave lige så meget markarbejde, som jeres kammerater ude på gårdene!” Det havde han jo ret i. Forskellen var i vores øjne blot, at det for dem var et nødvendigt og rigtigt arbejde, som vi gerne tog ud og hjalp til med, mens det hjemme hos os blot skulle tjene til at ”lære, at der er pligter i livet”.

Dengang forstod jeg ikke at integrere de modsatrettede sider af min far. På den ene side hans for mig ikkenærværende og udadvendte sociale arbejde og på den anden side hans mere sjældne, intellektuelle opmuntring af os drenge. Eksempelvis kunne han finde på at køre os helt til Odense Teater for at se Nordahl Griegs *Nederlaget*, der handlede om, hvorvidt ondt skal bekæmpes med ondt. Eller at involvere os dybt i sin opsætning af Kjeld Abells *Anne Sophie Hedvig* med dets tilsvarende tema, som optog ham meget.

Kombineret med min fars kritiske holdning og manglende emotionelle støtte udtrykte jeg helt sikkert min skjulte sårethed i form af en langsomt ophobet vrede mod ham, som ikke var ulig den, min mor også var genstand for. Jeg kan huske nogle af de gange, hvor den eksploderede. Mest udtalt, da far en søndag kom kørende fra sin første gudstjeneste i sit ene sogn, Årre, for at hente Niels Jørgen og mig til sin næste gudstjeneste i en af de andre byer. Men den dag havde vi fået nok og råbte og skreg og nægtede pure at tage med. I slagsmålet ude i entréen sparkede vi ham så hårdt over skinnebenet, at han endte med at opgive kampen og humpede alene af sted til kirke. Vi var trætte af som præstens pæne børn at skulle sidde pligtskyldigt i kirkerne hver søndag, der blev lige-ligt fordelt mellem hans tre sognekirker. Selvom vi i de tidlige år havde fået lov til at tage Anders And-blade med, var og blev det en endeløs, kedsommelig seance at skulle sidde der, udelukkende for at demonstrere præstefamiliens pæne facade, som var lige så vigtig at holde udadtil som havegange og mahognimøbler indadtil.

Men at oprør nogle gange lykkes, lærte vi her, for efter det oprør skulle vi kun i kirke hver anden søndag og siden endnu færre gange. Berusede af friheden, vi så hårdt havde tilkæmpet os, husker jeg, hvordan vi nød vores frihedsbillet udstedt af øvrigheden, når også mor pligtskyldigt var tvunget i kirke. Så smurte Niels Jørgen og jeg de sprøde rundstykker, vi altid kun fik serveret om søndagen, med et tykt lag æblegelé fra langlandsæbletræet og kravlede op på kvistene på taget for at spise dem højt hoverende i solen. Bagefter sprang vi fra kvist til kvist – indledningen til vores senere atletikkarriere – for til sidst at gå linedans hen ad tagryggen. Den sad så højt oppe, at et fald ned på den brostensbelagte gårdsplads ville have givet alvorlige kvæstelser. Så da forpagteren en dag opdagede det og sladrede, blev der sat en eftertrykkelig stopper for denne himmelråbende frihedsandagt. Men at vores lille revolution har betydet noget for mig, kan jeg se, når jeg i dag som foredragsholder konstant kører rundt hos jyske bagere for at prøvesmage, om de stadig kan lave de gamle danske birkesrundstykker lige så sprøde og fyldige som dem, jeg husker fra mit livs første prøvesmagning af frihed. Det kan de dog ingen steder, kan jeg personlig bevidne.

En anden skelsættende begivenhed er også tit blevet tolket som et oprør mod min far, skønt jeg selv ser den som almindelige drengestreger. Jeg havde sammen med kammeraterne Erik og Hans hugget nogle af min fars bydecigarer og lidt altvin fra hans aflåste kirkebogsarkivskab på kontoret. Med tyvegodsset cyklede vi nu ud i den store plantage, der hørte til præstegården, for på den lille lysning, vi kaldte ”kirkepladsen”, at ryge dem over et uskyldigt lille bål. Men vi havde overset, at græsset omkring var tørt, og inden længe fængede ilden til alle sider. Vi prøvede først at tisse på den, men måtte snart flygte i vild rædsel ud på de tilstødende marker, hvor bondemanden var i gang med at harve. Han drøned hjem for at tilkalde brandvæsenet, men jeg turde ikke selv køre hjem af frygt for al den ballade, der ventede. I stedet cyklede jeg rundt til kammerater i byen og råbte: ”Skoven brænder!” I løbet af nul komma nul drog mange af byens mænd ud til ”æ præstplantage” for at slå ilden ned med skovle sammen med brandfolk fra mange af byerne rundtom.

Jeg husker mest, at skoledrengene i dagene efter morede sig over, at selv den kæmpestore mejeribestyrer, der normalt skovlede smør i bøgetræsdritler til englandsbådene i sin altid hvide dragt og støvler, havde stået med sin smørskovl i skoven, som havde han pludselig ”fået ild i røven”. Min far blev kaldt hjem til sin elskede plantage midt i en begravelse på Årre kirkegård, og politiet kom bagefter hjem og formanede min mor om ikke igen at lade tændstikker ligge inden for børns rækkevidde. Dem brugte hun til med vat og amerikansk olie at rense mine ører med. Måske er det eneste gode, der kom ud af det, at jeg lige siden på spørgsmålet ”ryger du?” har svaret: ”Nej tak, jeg holdt op som 13-årig – takket være mine forældres kloge opdragelse.”

Romantisk digter

Måltiderne var hellige i en præstegård og ve den, der kom for sent til bordbønnen eller hyppigere bordsangen ”Ham takker alle vi med sang”, hvis to forskellige melodier vil sidde mig i ørerne resten af livet. Det var også der, vi aflæste dagens barometer for mors humør. Ofte var det godt, og så fulgte hun ivrigt med i min fars beretninger om folk i sognet. Jeg

tror nok, at han gemte de bedste historier, der rummede stor lidelse eller pludselig lykke i en familie, som lynafleder til de dårlige dage, hvor min mor selv var i for meget smerte. For med sin stærke instinktive medfølelse var hun lige så let at afspore, som vi andre ustandselig blev det af hende, når hun med sin manglende koncentration hurtigt mistede interessen for det, vi sagde.

Skønt vi kom fra et såkaldt bogligt hjem, gav det os enorme problemer socialt, at min mor afbrød enhver samtale, når den nærmede sig et intellektuelt eller abstrakt niveau. Hun var umulig at føre en sådan samtale med. Når snakken begyndte at kede hende, blev hun straks distraet med et flakkende blik, huskede ikke, hvad folk havde sagt fem minutter tidligere, og afbrød med irrelevante indfald. På grund af hendes impulsive og nærtagende sind manglede alle mod til at afbryde hende. Meget tidligt lærte vi børn at være tavse som graven ved måltiderne og lade mors kværnen gå hen over hovedet på os.

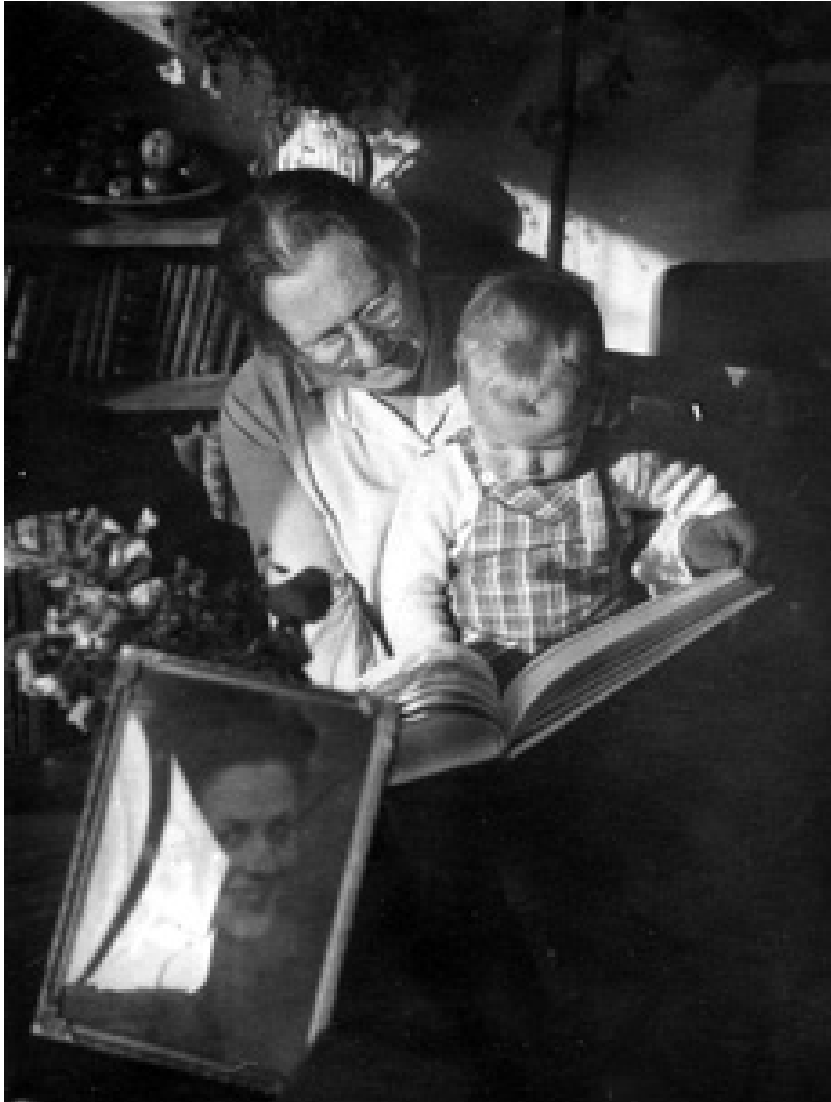
Jeg sad ofte ved vinduet og så ud på det store træ, som kusken kørte rundt om, når han satte mælkejungerne til forpagtergården af. Her dagdrømte jeg mig ud i haven og præstegårdsplantagen – og senere i ungdommen længere ud i verden – men jo mere jeg flygtede, jo mindre forberedt blev jeg på de voksnes verden. For jeg og mine brødre var lige så klodset stumme over for de voksnes verden, som en Kasper Hauser, der voksede op indespærret i totalt mørke uden stimulerende kontakt med mennesker. Derfor rummede vi heller ikke evnen til intellektuel kommunikation, bortset fra brummende, gryntende og vrissende udsagn som ”ja”, ”nej” og ”ik’ noget”.

Min far fik som formand for Ungdomsforeningen som den første i landsbyen en stor spolebåndoptager, hvorfra jeg har nogle lydoptagelser af min stemme fra de år. Den nat, hvor min mor hjemmefødte min 13 år yngre lillebror, var der naturligt en stor glæde, og min far interviewede jordemoderen, lægen og forpagteren om begivenheden, hvorefter han glad henvendte sig til mig: ”Nå, Mads, hvad synes du så om din nye lillebror?” (Mads var mit kælenavn, som mine forældre kaldte mig i tiden omkring min fødsel, for indtil barnedåben at lade familien tro, at de ville bryde præsteslægts tradition med at kalde den førstefødte Jacob

og uddanne ham til præst). Men mit vrængende svar på begivenheden afslørede i talefærdigheder aldeles ingen kommende præst: ”Ik’ noget!” ”Jamen synes du ikke, han er køn?” prøvede min far. ”Næ!”

Med de lange perioder af normalitet og tilmed lykke, vi også nød i vores opvækst, når min mors humør var sprudlende, smittende og endog ekstatiske, har jeg tit tænkt på, hvorvidt jeg i barndommen egentlig opfattede hende som syg, skønt hun ustandselig snakkede om sine dårlige nerver. Dog husker jeg fra 1. g min reaktion, da dansklæreren fortalte, at ”fællesnævneren for alle den danske romantiks store digtere var, at de havde en far, som var præst, og en mor, som var sindssyg”. Det kan ikke påstås, at jeg hyppigt havde fingeren oppe i skolen, men den dag røg den spontant i vejret: ”Så bli’r jeg en stor romantisk digter,” udbrød jeg. Var det udelukkende et udtryk for mine sædvanlige klovnerier for at opnå et billigt grin? Eller opfattede jeg virkelig min mor som ”sindssyg” – det tabubelagte ord, vi børn brugte som et skældsord, og som i hvert fald kun var noget, *andre* mennesker var? Sandheden var imidlertid, at min mor på det tidspunkt, efter de mest forfærdelige, hjerteskrærende sammenbrud, jeg kan mindes, allerede flere gange i længere perioder havde været indlagt på de psykiatriske hospitaler i Dianalund ved Sorø og Hviding ved Esbjerg. Det *var* selvfølgelig ikke noget, vi i pæne kredse omtalte som hverken ”sindssyge” eller endog ”sindslidelse”. Det blev udelukkende kaldt ”dårlige nerver”, og vi børn omtalte det slet ikke i skolen, men nød blot den forøgede frihed, hendes fravær gav os. Og dog virkede den pludselige, uvante ro i præstegården også lidt skræmmende i al sin fremmedhed.

På samme måde forklarede de altid for os børn, hvorfor Asger, min mors ældste og meget kloge bror, levede en tilværelse som eremit inde på sit loftsværelse. ”For Asger blev ramt i hovedet af en sækkelift som helt ung.” Jeg blev virkelig bange, når jeg hørte den forklaring, for jeg blev nemlig selv som cirka 14-årig ramt og slået til blods i hovedet af håndtaget på den sækkelift, da vi legede i laden i Marbjerg sammen med vores to kusiner Anne og Birgit, som var døtre af min mors anden bror, den ”helt normale” Evald. Jeg følte altid, at de var undvigende, når de kom med den forklaring om Asger, som i perioder klarede sig rimeligt godt som landbrugsmedhjælper. Først som 36-årig lykkedes det mig at mase

Farmor læser for mig i skyggen af mor.

Farmor og valgmenighedspræsten Even Marstrand havde i 1949 planlagt at trække sig tilbage til Askov, hvor han tidligere havde været højskolelærer. Men lige inden faldt han død om på Det Kgl. Bibliotek, hvor han forskede, hvorfor farmor i stedet flyttede med far og mor til præstegården i Vestjylland 30 kilometer fra Askov.

mig ind hos Asger og få en længere samtale med ham. Efter at have mødt mange lignende mennesker i USA havde jeg pludselig let ved at tale med ham og var ikke i tvivl om, at det var skizofreni, han led af. Da min kone og jeg nogle år efter overtog hans lille hus i Marbjerg, og smeden inde ved siden af os fortalte, hvor tit han havde set Asger i en alder af næsten 80 løbe nøgen rundt i haven, forsvandt min sidste angst for sækkeliftforklaringen. Godt nok var jeg selv blevet en skæv eksistens, men skizofreni var jeg aldrig blevet anklaget for at lide af.

Min farmor

Da min fars stedfar døde, skulle min farmor flytte ud af præstegården i Allerslev. Det kan roligt siges, at der lige fra forlovelsen havde været kølig luft mellem min farmor – den viljestærke tidligere seminarielærer, Ane Sofie Marstrand – og min mor, den uuddannede bondepige med det lave selvværd. Men min far og farmor fik gennemtrumfet, at farmor skulle flytte med over i præstegården, hvor hun indrettede sig i gæsteværelset, men snart overtog kommandoen over hele huset. Folk i sognet har senere fortalt mig, at de aldrig så min mor ude, da min 65-årige farmor altid kørte rundt i bilen med min far og sad med til bords til bryllupper og fester, som var hun ”præstekonen”. Hvad der ellers skete i præstegården det år, opfattede jeg ikke meget af, da jeg ganske hurtigt lukkede mig inde i en skal for at beskytte mig mod skænderierne.

Pudsigt nok blev farmor – skønt hun udadtil blev opfattet som vred og streng – en frelsende engel for os to drenge. Hun havde en fantastisk evne til at fortælle historier, hvilket min far havde travlt til. Jeg mindes aldrig, at mor med sine forvirrede tanker har læst højt for os – endsig læst nogle af de bøger, far gav hende de første par år i et vagt håb om at rette lidt op på den uvidenhed, han havde giftet sig med. Bøgerne med hans kærlige inskriptioner til hende, som et bevis på hans tidlige grundtvigianske idealisme, har jeg i dag gemt i kælderen. At farmor tog over, forstærkede min mors følelse af egen utilstrækkelighed og af at være en dårlig mor – ud over dagligt på den ene og anden måde at få at vide, at hun heller ikke duede som husmor, præstefru, og hvad ved jeg.

Så efter mors flugt hjem til sine forældre på Sjælland blev de, efter onkel Evalds indgriben, enige om, at det var bedst, at farmor byggede sit eget hus i landsbyen. Men min mors læge krævede, at hun flyttede helt til Askov, 35 kilometer væk, hvor pastor Marstrand, som tidligere lærer på højskolen, havde planlagt deres pensionisttilværelse – hvis ikke døden lige inden havde forpurret det. Min bror og jeg elskede altid, når farmor nu kom på besøg på aftalte søndage og juleaften. I de første år forstod vi ikke fuldt ud omkostningerne og opfattede farmor som et værn mod mors kortluntede og impulsive dominans. Men vi glemmer ikke, hvor tit min far i utide, ofte midt under middagen, pludselig blev nødt til at køre farmor hjem, og i lange perioder af vores barndom var hun helt forvist fra præstegården. Farmor havde måske klog af skade på det tidspunkt lært ikke at sige noget forkert i min mors nærvær, men hendes blotte udstråling og nedværdigende dræberblik var nok til at sende mor skrigende i seng, hvor hun kunne blive liggende i flere dage. På grund af min fars svaghed over for sin mor og hendes eget savn af præstegårdsmiljøet, fortsatte min farmors splittende effekt på familien livet igennem.

Da jeg vendte hjem fra Amerika, kom min farmor til mit første lysbilledshow på Askov Højskole, der lå lige over for hendes hus på Maltvej. Bagefter rejste hun sig op og sagde: ”Så blev du alligevel præst, min dreng.” Kort tid efter fik hun en hjerneblødning og kom på plejehjem, og først nu blev hun et samlende element for familien. For nu, hvor hun ikke kunne holde sammen på sig selv og sine demente sætninger og sad og spildte maden ud over det hele, blomstrede min mor rent ud sagt op. Nu havde hun jo pludselig fået magt over farmor og lo og pjattede, som vi kendte hende fra barndommens bedste øjeblikke. Endelig havde hun fået skovlen under sin svigermor!

Landsbyen Fåborg

”It takes a village to raise a child,” lyder en afrikansk talemåde, der beskriver den betydning, enkeltpersoner og grupper uden for familien på godt og ondt har for et barns trivsel. Jeg elskede landsbyen, som vi børn tidligt benyttede som en flugt fra mors vrede – selvom vreden blev

så meget større, når vi trak hjemkomsten for længe ud eller kom for tilsolede hjem. Jeg begyndte tidligt at overnatte ude, og vi for ud og ind af vores kammeraters hjem. De kunne føles som trygge reder, men samtidig fik de mig også til at sætte tingene lidt i perspektiv.

Erik blev for eksempel hyppigt fysisk afstraffet af sin nervesvækkede far, den udadtil venlige og smilende brugsuddeler. Tømrerens søn, Niels Christian, havde en mor, som alle var enige om var decideret sindssyg. Vi kunne tit høre hendes terror, når vi cyklede forbi tømreren på vej til skole. Hun ødelagde den eneste børnefødselsdag, det lykkedes ham at holde for os, og han led i mange år efter af sin opvækst. Jeg husker, at jeg priste mig lykkelig over, at min mor i det mindste ikke var ”rigtig sindssyg”, når jeg oplevede hans mor. En af pigerne i klassen bar den smerte, at alle vidste, hun var datter af byens luder. Slagterens søn, Vagn Henrik, holdt populære fødselsdage med alt, hvad vi kunne sætte til livs af butikkers røde pølser. Hans far virkede flink, når vi kom og typisk købte en skive leverpostej, som han stod og vejede af, mens snakken gik. Men da jeg 30 år efter prøvede at samle min skoleklasse til gensynsjubilæum, nægtede Vagn Henrik – ligesom halvdelen af klassen i øvrigt – at komme, hvis det skulle holdes i byen. Han ønskede aldrig at se sit barndomshjem igen.

Lægens søn, Jørgen, var i lange perioder min bedste ven og den eneste, der læste bøger. Men også han blev som 13-årig dybt påvirket, da hans forældre pludselig byttede ægtefæller med andenlærerparret, og alle fire alligevel fortsatte det nære sociale samvær – trods landsbyens forargelse. Skilsmisse var uhørt på disse kanter, og konebytteri en direkte skandale. Den tidligere så udadvendte Jørgen lukkede sig derefter inde i sig selv i mange år og fik aldrig gjort sine studier færdige. Jeg skammer mig i dag over, at jeg ikke gjorde mere for at støtte ham gennem et fortsat venskab, men jeg følte mig simpelthen ikke hjemme hos ham derefter. Hos den lettere retarderede og forsømte Karen Sofie turde ingen af os komme. Hun var datter af ”Trofast” – byens fattige galning – og blev mange år senere fundet myrdet. Og sådan kunne jeg fortsætte med at opremse alle de synlige skeletter, jeg tidligt oplevede i mine bedste venners skabe. De mindre synlige, såsom incest og skjult psykisk vold, var jeg og de fleste

Den lamme Magnus på traktoren med Jens og bagved Kristian Uldtot. Til højre for vores tjenestepige, Grethe, sidder forpagterens søn, Kresten.

andre selvfølgelig blinde over for dengang – mange år senere anmodede en af dem faktisk om min hjælp til en sag om netop incest. Men samtidig oplevede vi børn lykke og normalitet. Det var trods alt den største og mest optimistiske opgangstid i de sidste 100 års danmarkshistorie.

En af de første skrækindjagende onde handlinger, jeg allerede før skoletiden selv blev udsat for, skete, da jeg sammen med Niels Jørgen og vores legekammerat Jens blev spærret inde i timevis i en mørk kartoffelkælder på nabogården. Det var Jens' far, Magnus, som vist ville afstraffe os for et eller andet, vi ikke engang vidste, at vi havde gjort galt, og i mørket forestillede vi os både orme, mus og rotter. På samme tid husker jeg chokket over at se nogle misrøgtede eller døde dyr på hans gård. Han kunne se virkelig ond ud, når han haltede omkring med sin bredskyggede hat og truede os med sin frygtindgydende stok. Så vi græd og skreg i vores sorte fangenskab, ude af stand til at vide, om vi nogen sinde kom ud igen. Det kom vi selvfølgelig til sidst, men ondt var det jo at skræmme så små børn. Ikke mindst Jens, som vi vidste, fik en hel del stokkeslag. Som børn følte vi os naturligvis skyldige og fortalte aldrig om det derhjemme.

Kort tid efter begyndte mine forældre og Morten og Stinne, som var bror til Magnus, bekymrede at snakke meget om en sygdom, han havde fået, som vi ikke forstod navnet på. Det var selvfølgelig sklerose, som for en landmand som Magnus var en katastrofe, og derfor blev han "ond" i sindet af den. Da han lærte at leve med sin ulykkelige skæbne og den hastigt forværrede sygdom og kun kunne komme omkring siddende på sin traktor, husker jeg ham utrolig nok som et af de kærligste og gladeste mennesker, inden han til sidst gik helt i opløsning. Han og hustruen, Klara, der den dag i dag som 95-årig stadig er et altid leende energibundt, og som i mange år overtog Magnus' arbejde i staldene, blev derfor endnu et sæt "frelsende engle" for Niels Jørgen og mig. Magnus blev et af de første eksempler på den kærlighed, jeg siden lærte fandtes hos alle dem, vi ved første øjekast betragter som "onde".

Var der en forbindelse mellem den skræmmende oplevelse i Magnus' kartoffelkælder og den usynlige ondskab, vi selv udøvede på hans loft? Måske, for her boede en af egnens sociale tabere, Kristian Uldtot, som Magnus og Klara havde taget til sig, ligesom min far i hegnet bag vores forpagterbolig havde ladet Kristian Sømand bygge sin lille hytte, hvis stramme lugt og papkassevægge var årsag til, at jeg senere i livet følte mig naturligt og næsten vemodigt hjemme i de fattige sortes shacks i USA. Tidligere havde de begge boet i gamle togvogne ude på heden, og skønt vi børn elskede ikke mindst Kristian Sømand, lærte vi hurtigt, at de to hørte til de nederste i landsbyens hakkeorden.

Derfor hakkede vi på den ene og anden måde konstant på dem og drillede eksempelvis ondskabsfuldt Kristian Sømand ved at gemme hans cykel, når han var fuld. Jeg glemmer aldrig, når vi fra sengen kunne høre ham komme vaklende fuld hjem gennem alléen, mens han højlydt bandede over den forsvundne cykel. Skønt de begge var godheden selv over for os børn og hyppigt gav os 25-ører, så begyndte Jens, Niels Jørgen og jeg tit på egen hånd at gå ind i Kristian Uldtots uaflåste loftsværelse og hugge både dalere og femkronestykker fra hans pung til at købe slik for. En dag blev det opdaget, og vi fik nogle gevaldige prygl med Magnus' stok. Jeg husker ikke, om det var lige den dag, men en af gangene, hvor Magnus kom humpende efter os med sin skrækindgydende stok, flygtede

Kristian Sømmands shack bag præstegården fotograferet af mig i ren Walker Evans-stil. Jeg føler, at den inspirerede mig til siden at fotografere den største samling af de fattige shacks, som nogensinde er skabt i USA.

jeg så hastigt ud gennem stalden forbi hønseskuret, at jeg løb ind i en stramt udspundet pigtråd, som rev en stor ”uldtot” ud af mit hoved og kastede det hårdt bagover ned i en sten. Jeg fik så stort et blødende hul i hovedet, at jeg måtte have lægebehandling. Under alle omstændigheder har jeg fået de to episoder viklet så meget sammen i mit hullede hoved, at jeg lige siden både har haft en dybere skyldfølelse over for sådanne fattige ”udskud” som Kristian Uldtot – og aldrig nogensinde har stjålet penge igen.

Men dermed var det ikke slut med mine onde handlinger mod de svageste. I 1. klasse gik vi sammen med den lettere retarderede Viggo. Han kunne ikke rigtig følge med i undervisningen og blev siden sat et klassetrin ned. Men på grund af lærermangel gik vi sammen med ham i syv år, hvor han stille fik lov til at passe sig selv som det mest fredsommelige og uskadelige menneske, jeg nogensinde har mødt. Men da han som sagt var lidt aparte, lagde Erik, Hans og jeg os en dag i skjul på højen ved Granly og tæskede ham på vej hjem fra skole. Som den grimme ælling i klassen skulle han jo ”nøfles”, som der står skrevet. Hvorfor gjorde vi

det dog? Hvorfor tæsker man den, der er svag og anderledes og ikke kan klare sig? Der er ingen tvivl om, at den begivenhed har formet mig mere end nogen anden. De næste syv år i folkeskolen havde jeg et forfærdeligt skyldkompleks over for Viggo og gjorde alt for at hjælpe ham. Da jeg som 51-årig mødte ham ved kirkegården i Fåborg, fik jeg en god snak med ham. Han var nu i en høj alder kommet i beskyttet bolig og modtog voksenundervisning, da han jo ikke havde klaret sig gevaldigt godt i livet. Da han på et tidspunkt udtrykte en slags tak til mig over, at jeg var den eneste, der aldrig havde gjort ham fortræd, sagde jeg det ligeud til ham, som jeg aldrig rigtig havde kunnet få mig selv til at sige før: ”Nej, jeg må virkelig sige dig undskyld. Det var mig, der var den første til at gøre dig fortræd, og som satte hele lavenen i gang.” Men det havde han absolut ingen erindring om.

Uden tvivl havde denne første ”mobning”, som det alt for mildt kaldes i dag, gjort et langt større indtryk på mig, bøddlen, end på ofret. Den intense skyldfølelse, jeg udviklede over for ham, var sikkert den eneste grund til, at jeg aldrig siden deltog i grusomhederne over for ham. Og til en vis grad blev jeg en af hans skytsengle i de senere skoleår.

At ondskab har mange sider, oplevede jeg også, når det regnede på den samme skolevej. Så kom jeg med min slalomkørsel altid langt bag efter de andre af frygt for at komme til at køre de mange kravlende regnorme over. De andre drillede mig tit i skolen ved pralende at stå og bide regnormene over foran mig, da jeg aldrig har kunnet slå et dyr ihjel.

Jeg kunne drive tjenestepigerne til vanvid med de dyr, jeg samlede hjemme på mit værelse. Engang kom jeg til at skubbe dækglasset til side over akvariet, hvor jeg havde en hel myretue opmagasineret for at studere og filme dem, med det resultat at tusinder af myrer strømmede ud i værelset. Jeg kunne ikke få mig selv til at skubbe glasset på plads igen, da det ville kvæste en masse af dem under flugten. Resultatet var, at mit værelse snart var fyldt med myrer, der truede med at strømme ud i hele præstegården. For at undgå mors vrede måtte jeg nænsomt suge dem op i støvsugeren og derefter sætte dem fri i naturen fra posen. På den måde mistede jeg hele samlingen, men jeg slog ikke en eneste ihjel, selvom jeg i lang tid efter havde myrekryb af mine nye sengekammerater.

Næsten det samme skete for mine skarnbasser, når de i skumringen begyndte at lette fra akvariet og flyve ud af værelset, hvis jeg havde glemt at lukke døren. Problemet var, at de ikke var helt så flittige med rengøringen som myrerne, idet de levede af de friske, blævertynde kokasser, jeg samlede i stalden, og som hele værelset lugtede af. Så min mor var ved at gå ud af sit gode skind og råbte og skreg om, at hun ikke ville have, at de satte deres kokassefødder på mahognimøblerne, og fik til sidst tjenestepigen til at smide dem ud, mens jeg var i skole. Hugormen, som Niels Jørgen, Jens og jeg fangede i plantagen, fik jeg slet ikke lov til at få ind på værelset. Den tog vi med i skole, hvor den i lang tid levede lykkeligt i klassen i sit terrarium sammen med en mus, og den snoede sig musikalsk op ad glasset, hver gang lærer Teglgård spillede violin. Det var vist mit første vellykkede forsøg på at få indbildte fjender til at leve harmonisk sammen som løven og lammet.

Neddragelse

Men jeg blev også selv mobbet – med modsat fortegn nedefra og op. At være præstesøn var noget helt særligt på landet dengang. Lægen og præsten var de eneste med høj uddannelse, og især præsten havde en høj status. Jeg kan ikke helt vurdere, om det kun var på grund af embedets lidt gådefuldt ophøjede rolle, eller om det skyldtes, at min far var særlig afholdt. Det var nemlig ikke en specielt religiøs by. Højest 15-20 gik fast i kirke. Men det indvirkede jo på os børn, at vi ligesom var lidt "bedre", i kraft af at vi var præstesønner. Jeg kunne mærke det overalt, hvor vi kom til gilder og fester. Man kunne se i folks øjne, at de så op til os eller på en eller anden måde oplevede, at vi havde højere status. Vi fik lidt mindre højrøstet skældud i landsbyen end de andre børn for samme forseelser. Hvis jeg nogensinde har haft *mereværdskomplekser* – også senere i mit liv med en følelse af at skulle redde verden – så tror jeg, at det kan spores tilbage til den følelse.

Koblet sammen med sognebørnenes ærbødige reaktioner over for min far, som vi aflæste i deres anderledes behandling af os "præstesønner", fik han i mit tidlige sind en næsten mytisk status. Som præst og

Det var både belastende og dybt formende at være søn af øvrigheden. Her min fars indsættelse som provst over hele Esbjerg-området.

senere provst gav denne "folkets kærlighed, min styrke" ham en ikke tilstræbt magt, som han uden selv at tænke over det brugte til at holde folk, han arbejdede med, i en slags afhængighedsforhold. Med sin karisma og kontrol af omgivelserne var disse lederegenskaber vigtige, når han som formand for ungdomsforeningen instruerede amatørskuespil og skulle inspirere folk til at yde noget ekstra. Jeg tror endda, at han på en spøgende måde kunne rose folk – en vigtig bestanddel af manipulationen, som jeg ikke selv er god til, når jeg arbejder med folk.

Der skulle i hvert fald et *vist* mål af karismatisk manipulation og kynisme til, når det lykkedes den udadvendte, lyse grundtvigianer at omvende eller i hvert fald løsne op i selv de mørkeste missionsfolk i sognet og få dem til at danse og drikke alkohol. Lige gyldigt hvor kritisk de lyttede til hans prædikener i kirken, kunne han altid med sin bedreviden om Biblen overbevise dem. Men jo mere succes han havde, jo mindre tålte han i realiteten modsigelser. Dette træk kan jeg tydeligt se gå igen i mig selv som foredragsholder inden for emner, hvor jeg med min ekspertise "ved, at jeg har ret".

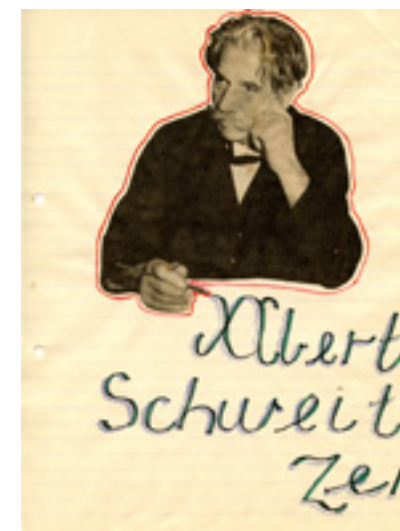
Gennem hele min barndom så jeg min far forsøge at skelne mellem sin ophøjede præsterolle og behovet for at være menneske i en tryk og fortrolig kreds. Vi blev på ingen måde set som royale, men sammenligningen holdt nok alligevel et stykke hen ad grusvejene, inden disse blev asfalterede under klasseudligningen i 60'erne.

Siden hen lærte jeg i mine workshops i USA, hvor meget de privilegerede elever led under at skulle leve op til deres overklassefamilies forventninger. Her kunne jeg tydeligt se parallellen til det psykisk undertrykkende univers, når jeg som præstebarn skulle føle mig som repræsentant for en autoritet. Jeg tænker blandt andet på en dag, hvor jeg sladrede til mine forældre om, at Niels Jørgen var begyndt at bande ligesom alle de andre i skolen. I dette hans første sunde oprør mod undertrykkelsen blev jeg hans Judas og sladrede derhjemme. For jeg havde jo for længst lært, at sådan opførte man sig ikke i sin ophøjede, royale rolle som præstesøn.

En af de vigtigste korrigerende faktorer i min opdragelse – eller rettere ”neddragelse” fra piedestalen – var, da Niels, Bent, Lille-Kaj og et par andre mulede mig i sneen på vej hjem fra skole og gav mig tæv. De gik i klassen over mig, og det var vist nok Lille-Kaj, der førte an. ”Do ska fame et tro, do ær så fin ... Do ska et tro å do ær noed selom do æ præstsøn,” kan jeg huske, at de råbte. Det var jo i omvendt form en bekræftelse af den særagtelse, jeg var kommet til at føle ved at være præstens søn. Jeg skulle ned med nakken og have hele ryggen stoppet til med kold is og sne, fordi jeg fremtonede lidt bedre end de andre, blandt andet ved ikke at bande. Det, der gjorde størst indtryk på mig lige den dag, var, at jeg fik at vide, at jeg var for ”fin” ved blandt andet at have for fine bukser på. Det var lang tid inden, børn begyndte psykisk at udstøde dem i klassen, der ikke har råd til ”fint” mærkevaretøj, som vi ser det i dag.

Jeg aner ikke, hvilken slags bukser jeg gik i – den tids præster var jo ikke økonomisk rige – selvom det nok har været ”finere” plusfourknæbukser end eksempelvis Lille-Kajs. Under alle omstændigheder betød det, at jeg aldrig siden ville have pænt tøj på. Jeg ville altid helst gå i lurvet tøj, og gør det i høj grad stadig den dag i dag, ligesom jeg siden hen satte mig selv lidt lavere i folks sociale bevidsthed ved at anlægge et fjollet, flettet skæg. Bortset fra det obligatoriske konfirmationstøj var jeg

Fra min skoleopgave om Albert Schweitzer, som tidligt blev en kæmpe inspiration for mig med sit arbejde for de fattigste i Afrika. I den forstand blev han en beåndende frelsende engel for mig ikke mindst med sin filosofi om betydningen af at være det for andre: ”Nogle gange slukker vores eget lys, men genantændes dernæst af en gnist fra mødet med et andet menneske. Hver af os har grund til at tænke med dyb taknemmelighed over for dem, der har tændt flammen i os og genskabt den indre ånd.”

over 60 år, før min kone fik mig overtalt til at få syet et jakkesæt på en tur til Indien. Med argumentet om at støtte de fattige indiske skræddere – ”og for at du kan tage dig lidt pænere ud til alle de muslimske bryllupper, du inviteres til” – havde min kone for længst lært at appellere til mit ”omvendte klassesnobberi”.

Frelsende engle

Meget tidligt blev jeg optaget af en historie, jeg havde læst, om lægen, filosofen og nobelpristageren Albert Schweitzer, og skrev en kæmpe opgave om ham i 6. klasse. Han blev mit store idol, som gjorde det lettere for mig at leve med at være lidt anderledes, fordi jeg identificerede mig med hans barndom, hvor der var utrolig mange paralleller. Også han var præstesøn og havde haft en tilsvarende oplevelse med at blive mulet af de fattigere børn – og havde siden reageret ved at nægte at gå i fint tøj. Gennem hans tidlige verbale oprør mod eksempelvis kolonialismen, og siden hans eksempel med aktivt at vise, at det ikke er nok blot at prædike mod uretfærdighed, opstod nok mine første vage drømme om som ham at drage ud i verden og gøre noget for de undertrykte. At jeg en dag,

ligesom Schweitzer, rent faktisk selv skulle ende med at være med til at bygge et junglehospital i Afrika, hører til livets underlige lykketræf.

Men jeg har hele livet været meget bevidst om, hvem jeg står i gæld til. Lille-Kaj, Bent, Niels og de andre var blot de første af mine mange senere ”overfaldsmænd”, som jeg har holdt forbindelsen i live med. Få former jo ens liv så meget som dem, der angriber det. De grove, rapkæftede drenge, der i sin tid plagede mig, er i dag blandt byens mest fordomsfulde over for indvandrere. Selv nu, hvor jeg har fået et godt venskab med Lille-Kaj, siger han det tit til mig: ”A æ dælme racist, men de skå ik skyl os ad, ska do vid!” Den indsigt i smerten, der ligger bag al racisme, havde jeg naturligvis ikke behøvet at rejse til USA for at få erfaringer med. Den havde jeg jo allerede oplevet i hans barndom.

Kajs lillebror, Finn, havde været min lillebror Niels Jørgens bedste ven. De havde altid spillet fodbold sammen, og Finn kom ofte og legede i præstegården. Men Finn klarede sig bedre i skolen end Kaj og opførte sig ”finere”. Han var derfor deres far, arbejdsmanden Vagn Sørensens yndlings søn, og Kaj følte sig naturligvis tynget af denne tydelige favorisering, nøjagtig som hans bibelske navnebror, Kain. Så skete der det tragiske, at Finn midt under en fodboldkamp faldt død om af en hjertefejl for øjnene af min bror, som var målmand, og den halve by. ”Hans hjerte var for stort,” blev der sagt. For Kaj var det næsten, som om Kains mord på Abel var gået i opfyldelse. Han følte sig evigt skyldig over, at ulykken havde ramt den forkerte, som faderen favoriserede, hvorefter Vagn Sørensens verden ramlede sammen. Vi så ham resten af livet vandre tynget rundt i gaderne i sorg, og Kaj afreagerede naturligvis i et mønster af voldsom vrede, druk og verbal vold. Han havde jo ikke selv været ”fin nok” som sin lillebror til at blive accepteret af hverken sin egen far eller i præstegården.

Da jeg vendte hjem fra USA med mit lysbilledshow, kom næsten alle for at se det på kroen, men Kaj og de andre rødde fra skænkestuen nægtede. ”Do ska da et tro, at du pludselig er bleven te noet,” sagde de. Så stillede jeg hele udstyret op hjemme i Kajs dagligstue og sammenkaldte rødderne til en aften med øl og show – og miraklet skete, at jeg fik lukket munden på dem alle i fem timer. Alle mennesker kan nås, og lige siden

er Lille-Kaj holdt op med at tale til mig i vredesfyldte sætninger og verbale overfusninger. Heldigvis var der tidligt en række gode mennesker, der tog vare på mig og hjalp mig på vej. Vigtigst var uden tvivl i de tidlige formende år forpagterparret, Morten og Stinne, der boede i den røde trelængede og stråttækte avlsbygning på den anden side af gårdspladsen. Når som helst det trak op til uvejr fra min mor, kunne vi selv midt i orkanens øje søge derover og finde sjælevarme. Jeg husker stadig heden fra tørvekomfuret i køkkenet, inden de fik oliekomfur ude i bryggerset. Her blev vi bænket på langsiden af bordet, mens den stiltfærdige Stinne serverede alt det, vi ikke måtte få derhjemme, idet min mor var ret sundhedsbevidst i forhold til lokalbønderne. Med til hendes tyranni af os hørte således tvangsfodring med skefulde så store som grydeskeer fyldt med ildesmagende levertran. Som kontrast hertil var Stinnes sukker- og sirupsmadder – med så meget sirup, at vi måtte bygge smørvolde omkring for at holde det indenfor på det hjemmebagte runde brød – et synligt symbol på den omfavnende omsorg, vi fik hos forpagterparret. Når vi overnattede der, tænkte vi ikke over, at det søde liv måske var en grund til, at de hver nat måtte tage deres gebis ud og lægge det i vand ved siden af sengen.

Men langt vigtigere var deres stille, opløftende trøst, som de altid mirakuløst stod parat med, idet de jo aldrig var uvidende om, hvornår mor var på krigsstien. Hendes altgennemtrængende højlydte krigsråb kunne høres over hele gårdspladsen gennem de åbne køkkenvinduer under hendes urimelige irettesættelser af os eller køkkenpigerne, når hun havde det skidt. Så vidste Morten og Stinne, at vi var sårede som anskudte i en krig, og stod som Florence Nightingale parat med vederkvægende og stille tryghed. Bare roen, kun afbrudt af kukurets tik tak, var lindrende for os som den meditative stilhed i en kirke. Det meste, der blev sagt ved måltiderne, var nok Mortens indledende fromme bøn med hænderne holdt oppe om de lukkede øjne og den skaldede pande. Deres indremissionske inderlighed stod i stærk kontrast til min fars vane-kristne grundtvigianisme og min mor, der var totalt blottet for enhver religiøsitet og evne til selvfordybelse. Men for mig var de bare ”Morten og Stinne”, som tog sig af os, selv når de havde bibelmøder og -læsning

Morten, Stinne og deres datter, Erna, og svigersøn til eftermiddagskaffe i haven samt Niels Jørgen og mig med kasket. Det, jeg elskede mest, var, når vi arbejdede i markerne, og Stinne om eftermiddagen kom derud med kurve med kaffe og friskbagte boller med rosiner og tandsmør.

med deres lige så indremissionske venner, og vi fromt måtte sidde og lytte med. Deres retorik var jeg døv over for, men jeg er sikker på, at jeg i dag skylder Morten og Stinne min store indlevelsesevne i lignende fundamentalistiske grupper, eksempelvis Hizb ut-Tahrir.

Da de kort efter min hjemkomst fra USA i 1976 holdt guldbryllup, rejste jeg mig spontant til festen på kroen og holdt en tårevædet takketale. Den kom af hjertet (og af vinen, som Morten nu var begyndt at servere), så desværre fik jeg den ikke skrevet ned. Men én ting husker jeg, at jeg lagde særlig vægt på. Nemlig det eksempel, Morten og Stinne havde vist over for omstrejfende fattige vagabonder. På trods af deres stråtekte tag og brandfaren, de dermed udsatte sig selv for, havde de aldrig tøvet med at give husly til vagabonderne i laden, modsat de fleste andre på egnen. Typisk opsøgte de omflakkende vagabonder jo præstegårde, hvor de altid kunne spille lidt på "den barmhjertige samaritaner", men jeg oplevede aldrig, at mine forældre inviterede dem ind i en varm seng eller tilbød dem et tiltrængt bad. Dette overlod de til forpagteren, mens de selv allerhøjest udstrakte deres gæstfrihed til en gang morgenkaffe med efterfølgende morgensang i dagligstuen. Og det til trods for at vi levede

Morten og Stinne tog os fra første dag under vingerne. Her er vi i marken med Morten få dage efter vores ankomst i 1950. Og ovenover er mor med Morten og Stinne ude at køre i hestevognen i 1952 med en af roekonerne. Jeg lærte at stable negene meterhøjt i disse gamle, smalle kassevogne og række dem op på loftet i laden bagved, inden de blev erstattet med de brede vogne på gummihjul, der hørte til 50'ernes nye Ferguson-traktorer.

Jeg skræller kartofler sammen med Anna Lise foran mit børneværelse, hvor hun hver eftermiddag skulle lægge Niels Jørgen og mig til middagssøvn under store protester.

Der var kun 1,5 kilometers spadseretur ud til Thomas Sørensens gård, men jeg husker det som en af mine mest skræmmende oplevelser. For lige før gården på Avtrupvej 1 var hele grusvejen spærret af hans påfugle, som stod med deres opspilede halefjer vendt imod os – et syn vi aldrig havde set før. Men straks vi kom ind i varmen hos Anna Lises syv søskende, lærte jeg betydningen af at overvinde sin angst.

Vi er med Morten i præstegårdsmosen for at grave tørv. Før vi kom, var det forpagterens pligt – nærmest som under hoveriet – at forsyne præsten med 10 rummeter træ, og hvad der var brug for af tørv fra de 200 tønder land, der havde hørt til præstegården. Men Morten blev af gammel vane ved med at levere varme til os. Til gengæld hentede vi sammen med far juletræer i skoven hvert år til alle naboerne.

Til Anna Lises bryllup på kroen med min klassekammerat, kromandens søn "Niels Kro" overfor. Jeg elskede vores tjenestepigers store bryllupper ved de lange borde og er blevet ved med livet igennem at vende tilbage til deres runde fødselsdage og begravelser.

Hjemme på gården hos vores barnepige Ingrid Asp lærte jeg at køre tidens nye Ferguson-traktorer. Hendes bror Arne var en tid min gymnastiklærer og skændes stadig i en alder af 82 med mig på Facebook om mit forhold til indvandrere.

Gammel kærlighed ruster aldrig. Hos Annette ved Limfjorden i 2018. Nu hvor hun som pensionist er blevet kunstner (hun har blandt andet malet billedet bag os), fortsætter jeg mine kærlige drillerier. "Du maler jo tro kopier af farmors blomsterbilleder, som du altid skulle støve af på væggene." Om nogen lærte Annette min mors vrængende fyord, "faaaarmor".

Til Asta Østergårds 90-årsdag 28. november 2017. Asta tog som 17-årig imod os i præstegården i 1950 og lavede kaffen til min fars begravelse 50 år efter. Mine brødre besøger hende også igen og igen på gården, hvor hun med sin utrolige hukommelse er min kilde til al viden om, hvem der er hvem i min indscannede samling af folk i min barndoms landsby, hvornår de blev gift og så videre. Hendes datter leder i dag Faaborg Byhistoriske Arkiv. Men da hun ikke er så vild med mit engagement i "de dær udlændinge", understreger hun altid som min gamle barnepige: "A fralægger mæ enhver ansvår for hvordan Mads æ bløwen i daw!"

Jeg har livet igennem været utrolig knyttet til mine gamle barnepiger – og omvendt. Her er fire af dem mødt op i 2008 til en af mine fotoudstillinger, ligesom de overalt i landet bliver ved med at komme til mine foredrag. Fra venstre Ingrid Asp og de tre søstre, Solveig, Asta og Anna Lise.

i relativ luksus ved at have tjenestepiger, som sagtens kunne have vasket en ekstra gang sengetøj.

Tjenestepigerne udøvede efter varierende evner også en betydelig rolle som frelsende engle for mig. Et af mine første erindringsbilleder af tjenestepigerne var fra tre-fireårsalderen, når jeg var alene med Vera, Marie eller Anna Lise i køkkenet om morgenen, inden mor stod op. Jeg stod i vinduet og sang altid "Bamses fødselsdag", mens jeg prøvede at smelte isblomsterne på ruderne for at se dem komme slæbende med kurve fulde af tørv hen over gårdspladsen fra det røde brændeskur for enden af den gamle præstegård. Så kunne jeg også både se og høre, når forpagteren kom klaprende i træskoene hen over brostenene for at gå til deres udendørs lokum (mens vi var heldige at have det indendørs). Eller se karlen komme tumlende ud af sit lille sovekammer for enden af hestestalden med mine to elskede heste. Tørvene var forpagteren forpligtet til at levere til præsten, og vi børn elskede at se dem grave "klyner", som de kaldte dem, ude i præstegårdens mose. Når tjenestepigen kom ind med tørvene, holdt jeg af at se hende fjerne de mange jernringe over komfuret og møjsommeligt tænde ild, hvorefter der først op ad dagen begyndte at blive varmt i resten af det lange hus. Jeg kommer aldrig til at glemme, hvor isnende kolde dynerne var at kravle ind under ved sengetid.

Men alt dette ændrede sig, da min far fik biskoppens tilladelse til at rive den 100 år gamle, rådne præstebolig ned i 1955. Hvorefter vi med ét blev ført ind i nutiden med oliefyr, centralvarme, isolerende dobbeltruder og rindende, varmt vand.

Asta Østergaard havde tjent hos den tidligere præst og tog imod os, da vi ankom fra København i 1950, og hun blev ved med at lave kaffe til selskaberne i 50 år – sågar også gravkaffen til min fars begravelse i 2000. Hendes søster, Anna Lise, fulgte snart efter og var den første, jeg rigtig knyttede mig til, hvorfor jeg – da jeg gik i gang med at skrive denne bog – endnu en gang vendte tilbage for at interviewe hende på bånd om, hvordan hun havde oplevet min mor. Nu hvor både min mor og far var døde, kunne hun trygt tale ud.

Da de fleste af gårdmandspigerne, der kom ud at tjene dengang, kun var 14-15 år, var de nok for unge til at opfange de dybere spændinger i

præstegården. Anna Lise kunne kun huske få af min mors urimeligheder, såsom da hun blev syg lige før juleforberedelserne, og mor forlangte at få en erstatning, hvorefter hendes ældre søster Magna kom og passede os. Da en af vores senere tjenestepiger, Solveig, også var deres søster, leverede den samme gårdmandsfamilie, Søren Thomsen Sørensen, i alt fire af min barndoms tjenestepiger, som endog var med på vores ferier. Det bevirkede naturligvis, at deres familie ude i Autrup blev en naturlig del af vores familie og endnu en slags frelsende engle for os.

Søren Thomsen Sørensen var altid taler til vores familiefester i præstegården med sin særlig syngende dialekt, og som pensionister endte han og hustruen Esther med at få særtilladelse til at bygge hus i den nederste del af præstegårdshaven. Da de havde otte børn, og vi var med til alle deres store bryllupper, barkedåbsfester, sølvbryllupper – og med tiden en del begravelser – forbinder jeg Thomsen Sørensen-familien med størstedelen af min barndoms lykkelige fester. Siden har jeg scannet både Aastas, Anna Lises og Solveigs bryllupsalbummer og lagt dem ud på mine hjemmesider, da så godt som alle min barndomslandsbys beboere er afbildet i dem. Livet igennem er jeg blevet ved med at vende tilbage til deres fester, ligesom jeg i 2008 blaffede til Grindsted for at sige farvel til Solveig på hendes dødsleje og takke hende for hendes betydning for mig. Men det var også en familie med meget sorg. Deres bror Erling, som jeg gik til gymnastik hos, overtog siden gården. Under et forsøg på at redde sin søn op fra en dyb brønd døde både Erling og sønnen af kulilteforgiftning.

Også nogle af de andre tjenestepigers familier knyttede vi os til. Da vi boede hjemme på gården hos Sørine i Vrenderup, glemmer jeg ikke, hvor bange jeg var, fordi sengen stod klos op ad bræddevæggen, som tyren i stalden på den anden side stod og ruskede i natten igennem. Et rent mareridt midt i lykken over at være væk fra min mors rumsteren gennem alle vægge. Også Sørines bryllup og hendes søn Hans' barkedåb og konfirmation var vi med til – inden Hans kun et par år efter sin konfirmation hængte sig i stalden, og jeg siden så forældrenes sorgtunge ansigter, når de som menighedsrådsmedlemmer kom i præstegården.

Aften efter aften hver eneste maj måned blev jeg lullet i søvn, når skuespillerne – som her Ivar Hansen med sabel – øvede sig til grundlovs-skuespillene. Jeg kunne til sidst stykkerne udenad. Ivar Hansen fik stor betydning for mig som rollemodel. "Den søn, din far havde ønsket sig, men aldrig fik," som folk sagde. Han var altid med til min fars runde fødselsdage, så da han døde pludseligt, mens han var Folketingets formand i 2004, holdt jeg tale foran to statsministre og mange politikere om den person, de ikke kendte, fra tiden før han kom ind i politik.

Niels Jørgen og jeg fik altid kærlig hengivenhed fra de mange i sognet, som min far samlede i præstegården. Her til et af de årlige grundlovmøder.

Da jeg oplevede den lange række af tjenestepiger i min barndom – Asta 1950, Vera og Marie 1951, Anna Lise 1951, Sørine 1952, Ingrid 1953, Sigrid 1954, Grethe 1955, Bothilde og Kirstine 1956, Solveig 1957, Hedvig 1958, Karen 1959, Bodil og Else 1960, Anette 1961, Anne Dorte 1962, Helga og Kis 1963 i kronologisk orden plus de faste bage-, kaffe-, rengørings- og havekoner – som kærlige lynafledere i forholdet til min mor, har jeg opsøgt dem mange gange siden hen.

De tidligste har ikke særlig meget at udsætte på min mor, men dem fra mine senere ungdomsår har en del at beklage sig over. Både hvad angår min mor og mig. Også deraf konkluderer jeg, at min mors sindslidelser gradvis forværredes med årene, ligesom mine reaktioner på dem også tog til. En af dem, Anette, skrev mig et langt, afslørende brev om min mor efter hendes begravelse i 1997. Mens de første havde tjent hos os et helt år ad gangen, afbrød de sidste ofte ansættelsen efter kun få uger sammen med min mor. Og til sidst opgav hun helt at ansætte flere – vel også i takt med at tiderne ændrede sig i 70'erne, hvor de unge landmandsdøtre nu skulle gå i skole i stedet for at være ude og tjene. Både min mor og pigerne oplevede i disse nye tider hinanden som ”for krævende”. Modsat tidligere tiders underdanige piger sagde de hende nu imod, hvilket som sagt var en dødssynd mod hendes ”dårlige nerver”. Denne tid faldt sammen med min egen ungdomstids stigende opsætsighed, men da jeg jo klogelig havde lært ofte at undertrykke den i forholdet til min mor, gik den nu i stigende grad ud over tjenestepigerne.

I ungdomsårene – hvor vi aldersmæssigt var næsten jævnbyrdige – var deres rolle for mig mere som prygelknabe, som jeg trygt kunne vende min indestængte vrede mod. I mine dagbøger fra 13-årsalderen er jeg lidt rystet over næsten under hver eneste dags optegnelser at læse sætninger som ”drillede igen Karen efter skoletid”. Når jeg senere gennem årene besøgte Karen i Brande – senest i 2003, kort før hendes død, hvor hun serverede min tidligere livret, tarteletter med hønsekød i asparges – kunne jeg ikke lade være med at sige undskyld. Men sjovt nok hver gang igen på samme drillende måde, da man let bliver fastlåst i barndommens mønstre.

På overfladen åndede alt idyl, og det gjaldt om at holde den pæne facade udadtil. Sådanne glansbilleder har jeg tit siden fundet i selv de mest traumatiserede familier. Jeg er i mit konfirmationstøj her i 1961.

Min mor med vores lillebror Steen dagen efter hans fødsel 3. marts 1960.

Med tiden blev mine aggressioner værre, og den sidste tjenestepige, Kis, husker jeg, at jeg smed peber i øjnene på, en dag min mor ikke var hjemme. Dette var i gymnasietiden, hvor jeg havde så mange andre frustrationer, og i den tid har mine drillerier nok også til en vis grad haft en seksuel karakter, som var gensidig. Jeg husker i al fald de natlige drømme, det kunne afføde, når Annette kom ind for at vække mig om morgenen og gjorde sig uhyre lækker i sin ternede kjole med forklædet, når hun meget, meget langsomt rullede gardinet op og dynen væk. Denne forførelsesfulde unge pige var der ikke så meget tilbage af, sidst hun kom til mit foredrag i Tjele i 2001, og jeg stod og underholdt publikum om netop disse seksuelt ladede øjeblikke. Men Anette – nu i en kørestol – rødmede stolt.

Det har tit undret mig, efter alle de synder, jeg siden har begået, hvorfor jeg opførte mig så pænt som præstesøn og ikke havde mod til lidt mere håndgribeligt at realisere disse natlige drømme om nogle af tjenestepigerne. Og det har ærgret mig, at disse bondepiger selv var så velopdragne, at de trods åbenlyse lyster heller ikke gjorde mere ved sagen end at lade det blive ved flirtende drillerier, selvom mit værelse lå lige ved siden af pigeværelset, og mine forældre så tit var hjemmefra. Sådan kan man jo blive ved med at drømme livet igennem og glemme, at drømme ofte er bedre end virkeligheden.

Jeg bør her ikke undervurdere betydningen af al den kærlighed, vi også var genstand for fra sognebørnene, når de ustandselig fyldte vores stuer til kaffe, sang og oplæsning af min far. Så stod han i den ene af fløjdørene mellem de tre store havestuer, som han havde fået bygget ligesom i den gamle præstegård, for at de kunne slås sammen og rumme så mange mennesker ud over dem i konfirmandstuen. En overgang havde vi tilmed to klaverer. Som små børn lå vi så ovenpå og nød sangene i vores senge, ligesom vi lærte skuespillene udenad, når skuespillerne – blandt andre senere folketingsmedlem Ivar Hansen – i ugevis om sommeren øvede sig inden den store grundlovsfest i haven. Som foredragsholder elsker jeg i dag at bo på landets mange store præstegårde – og at slæbe mine indvandrer venner med for at opleve det bedste af disse gamle danske værdier med oplysende møder og foredrag, som er

så ukendte i de fleste andre lande. Men nu hvor sognene i stedet har fået menighedshuse, og jeg i stedet ser præstens dagligstuer flyde med deres børns legetøj og rod, føler jeg vemodigt, at der er gået noget tabt af den gamle præstegårdshygge.

Forståelsen for andres smerte

Selvfølgelig har min mor indimellem leget og puslet om mig i de lange stunder, hvor min far ikke var til stede. Men jeg har tit spekuleret på, om det idylliske billede af min mor og mig i legende samspil er et, jeg selv har oplevet, eller om jeg i al dets arketypiskhed har fremmanet det, fordi det repræsenterer et dybere savn fra min egen barndom. Spørgsmålet er også, om hun har evnet at gøre det med det nærvær og den inderlighed, der får et barn til at føle sig virkelig elsket. Med hendes vanskelige og selvoptagede sind har sådanne lykkelige øjeblikke med min mor nok i høj grad været præget af en vis automatik fra hendes side, som noget, man som mor skulle huske at gøre i barnets første leveår. Jeg husker i al fald som 13-årig, da mine forældre fik efternøleren Steen, hvordan min mor stod og lyttede ret hjælpeløst, når hun af den belærende barneplejerske, fru von der Recke, fik lektioner i, at ”sådan og sådan gør man ... og så kan barnet også godt lide at blive nusset her og der”. Hvis hun har haft brug for sådan lektiehjælp efter allerede at have født og opfostret to drenge, hvor hjælpeløs har hun mon så ikke været, da hun som 26-årig forkælet bondepige fik mig som den første?

Det var selvfølgelig en tid, hvor barnet ikke var i centrum som hos nutidens curlingforældre, så i den forstand blev jeg nok ikke dybt skadet af fraværet af den varmtføjte og oprigtige kærlighed, som øses betingelsesløst fra hjertet af mennesker, der selv har fået et overskud. I al fald blev jeg ikke mere skadet end de fleste af mine samtidige – for ikke at tale om de millioner af kærlighedshungrende generationer før mig.

Når jeg derfor alligevel prøver så objektivt som muligt at analysere mennesket Åse Grete Rigmor Hansen for hendes manglende evner på det punkt – og af præcis samme grund føler stærkt for hende – er det på grundlag af mine egne erindrede reaktioner sammenholdt med de

Når jeg vaskede op, fik jeg altid lidt ro fra mors overfusninger og kunne stå og dagdrømme. Jeg lærte at elske det i en sådan grad, at det siden gjorde mig til en populær vagabond i USA. Straks jeg kom ind i folks hjem, gik jeg altid i gang med deres ofte i dagevis ophobede opvask – særligt hos apatiske sorte og hippier. I mangen et amerikansk hjem har jeg indført den velegnede danske opvaskebørste til afløser for den upraktiske amerikanske vaskeklud. Jeg har aldrig fattet, hvorfor folk får opvaske-maskiner og derved snyder sig selv for de bedste filosofiske stunder.

mange lignende konsekvenser, jeg har set blandt de hundredvis af børn, jeg har boet sammen med i amerikanske – ikke mindst sorte – hjem. Og dels ved senere i livet at iagttage min mors akavede handlingsmønstre i samvær med andre børn, blandt andet mine egne, som hun helt åbenlyst ikke havde hverken lyst eller evner til i mere end få sekunder – tilmed i det mest hysterisk forlorne babysprog – at give udelt opmærksomhed. Resultatet blev da også, at hendes egne børnebørn reagerede på denne retorisk overdrevne, men basalt fejlende kærlighed, ved at der aldrig opstod et nært forhold mellem dem.

Når min mor efter en lang dag med opfarende irettesættelser pligt-skyldig kom ind for at sige godnat til mig – og nogle gange endog satte sig et øjeblik på sengekanten med et par hule ord om, ”hvor vigtigt det er at holde af hinanden”, og måske endda dristede sig til at give mig et kejtet godnatkys – så mindes jeg, hvor tit jeg lynhurtigt trak dynen op over hovedet for at beskytte mig fra hendes kys. Men hurtigt opgav mor sikkert disse skuffende seancer, og faktisk var det tjenestepigerne, der normalt blev sendt ind for at putte os, har de siden fortalt.

Med årene er jeg blevet klar over, at mine onklers forklaringer om min mors problemer ikke holder vand. De var ikke fremkaldt af en ydre ”forkælelse”, men af en indre sygdom. I dag er jeg overbevist om, at min mor led af ADHD, og at det var den diagnose, jeg som barn blev offer for og selv arvede. I min mors barndom har man måske nok lagt mærke til ”vilde, ustyrlige drenge”, men mange piger med ADHD er faktisk symptomfri i barndommen og bliver tit forvekslet med de stille piger. Derfor stemmer billedet af min mor, der sad med som den pæne pige ved bedstemors kaffeborde, udmærket. Først da hun kom i puberteten, begyndte hun at vise de typiske symptomer for kvinder som indadvendte, drømmende, glemsomme, rodede og ineffektive, hvilket fik hende til at fremstå som doven. Når dette sammenholdes med den vigtigste karakteristik, både for min mor og for kvinder generelt med ADHD, at de er overfølsomme over for kritik, er det klart, at hendes konfliktsky familie tidligt opgav at stille krav til hende og senere beskrev hende som forkælet.

Når sådanne piger bliver voksne, får de ofte store problemer med at fastholde deres tanker, job og kærester, nøjagtig som min far beskrev min mor. At han fastholdt hende i 30 år efter at have opdaget sit livs fejltagelse, skyldes nok udelukkende, at han var præst og derfor ikke turde skifte hende ud til fordel for sin hemmelige elskerinde gennem de sidste 13 år af sit liv, Ragna. For det fik virkelig ubehagelige konsekvenser for ham, at den ”pæne”, lettere forvirrede (dog stadig på den charmerende, ungpigeagtige måde) og tilmed smukke gårdmandsdatter, han forelskede sig i dengang, hurtigt udviklede symptomerne.

Hos min mor blev oplevelsen af at være anderledes gradvis til følelsen af at være forkert og mislykket – ikke mindst som følge af min fars reaktioner. Med sin tendens til at vende tingene indad udviklede hun angst, depression og stress. Hun følte sig konstant misforstået af omverdenen med en grundfølelse af at føle sig udenfor i det tungere religiøse fællesskab, hvis mere muntre selskabeligheder hun samtidig både søgte og elskede. Og hun havde en frustrationen over, at hun som præstekone ikke kunne dele sine problemer med nogen.

Jeg flygtede for tidligt hjemmefra til at blive nogen frelsende engel over for min lillebror Steen, hvilket jeg fik at høre for i hans bebrejdende tale til min 60-års fødselsdag. Men ligesom han blev jeg undertrykt nok af min mor til livet igennem ubetænksomt at vælte et arrigt "modersmål" af sårende bemærkninger i hovedet på andre.

Efter min mors død i 1997 fortalte hendes bedste barndomslegekammerat, Hjørdis, mig også, hvordan Grethe havde været så egocentrisk, at hun aldrig tålte at blive sagt imod, når de legede. Så folks forklaringer på min mors voksende sindslidelser er alle smukke og velmente, og den tilgivende forståelse og indsigt, jeg derigennem opnåede, har været med til at beskytte og forme mig. Når jeg senere i livet mødte mennesker, hvis adfærd forekom uforståelig og forkastelig, hjalp disse forklaringer mig mere, end hvis de havde sagt: "din mor er ikke andet end en ubetænksom egoist" eller lignende kategoriske fordømmelser.

Mange af mine senere problemer med at binde mig dybere og søge kærlighed i mere forpligtende forhold – det vil sige den side af mig, jeg som vagabond fik vendt til noget positivt og kreativt – går uden tvivl tilbage til frygten for at blive opslugt af en partner som min mor. For i takt med at jeg selv fortrængte virkeligheden, har det givet mig en vis kynisk (fotografisk) distance til livet og kærligheden.

Ligegyldigt hvor meget rationel adfærd mine forældre i fællesskab forsøgte at demonstrere udadtil, blev min personlighed nok så meget gennemsyret af den overvældende mørke magt, min mor havde over mit og mine brøders sind. Hendes konstante humørsvingninger og angsten, der fulgte i kølvandet, gennemsyrede alt i præstegården. Ligegyldigt hvor langt væk jeg gemte mig i mit fjerne kvistværelse, penetrerede hendes konstante smækken med dørene og ophidsede, ofte skrigende overfuseringer af min far, tjenestepigen og mine brødre alt og alle. Altid kørte hun sig selv ned på det – særligt hvis man sagde hende imod, hvilket vi brødre næsten per automatik altid vrængende gjorde i de yngre år. Hvordan kan man andet end at gøre verbalt oprør mod konstante formaninger, der forekommer urimelige og uforståelige for børn, når et "hvorfor skal jeg gøre det?" altid blev besvaret med "fordi jeg siger det – har du forstået?" råbt med hænderne i siden og lynende øjne. Og hvis der så var yderligere modstand, råbte hun altid "så henter jeg far!" og for ind i kontoret og rev ham ud af hans vigtige arbejde.

Når han som landlig sjælesørger ikke sjældent sad og rådgav familier med ægteskabelige problemer, kunne min mors hysteriske indtrængning uden tvivl virke ganske terapeutisk helende for ægtefolk, der kom

og forestillede sig, at deres eget lille problem var blandt verdens største. I min og Niels Jørgens barndom tog min konfliktsky far så altid modsigelsesfrit min mors parti – ”gør nu, som mor siger” – for hurtigt at få ro til at komme tilbage til kontoret og skrive videre på sine prædikener og taler. Han vidste nemlig, at hvis han prøvede at tale mor til fornuft, når fornuften i al fald indimellem var på børnenes side, så udløste det straks et psykisk sammenbrud hos hende. Først begyndte hun at skrike hysterisk om, at alle var imod hende, og derefter begravede hun sig tre dage i sengen, hvor hun i de senere år dulmede smerten med whisky.

Set fra den beskyttende skal, jeg skabte om mig selv, var det emotionelle klima i mine barndomsår på overfladen roligt og fredfyldt. Men det var knap så harmonisk for den mere følsomme Niels Jørgen, der tit har anklaget mig for at være blind og for intet at huske om det hele. Og slet ikke for min 13 år yngre lillebror, Steen, der endte med at blive langt mere ødelagt af den voksende disharmoni, efter at jeg flyttede hjemmefra.

Først da vi to ældste brødre var flyttet hjemmefra, og Steen gik alene tilbage med mors forværrede sygdom, begyndte far at tage et vist ansvar ved at kalde Steen ind på kontoret og tage ham i forsvar: ”Du må jo forstå, at mor er syg, så jeg er nødt til at gå forsigtigt frem, når hun er urimelig over for dig.” Det var jo lindrende at få at vide for barnet, at det ikke selv var skyldigt, men den beskyttelse nåede vi to andre aldrig at få fra ham. Tja, ”måske fortjente vi det også”, som mishandlede børn senere i livet ofte eftertænkter deres egen tidlige undertrykkelse.

Det var da også for sent for Steens vedkommende. Han blev så fastlåst af sin vrængende modstandskamp og trodsige arrighed, at han førte sin uforløste vrede med sig ind i sit senere ægteskab, som følgelig var som en lang reprise af forholdet til vores mor og til slut forliste. Han havnede på den lukkede afdeling med så voldsom en depression, at hans psykiatere tilkaldte mig i forsøget på at lukke ham op og forstå ham. De endte med at bruge mine første udkast til disse erindringer for at komme til bunds i hans barndomstraumer, særligt med min mor, hvorefter de behandlede ham med elektrochok.

Med far og mor på Storebæltsfærgen på vej på sommerferie hos mine bedsteforældre i Marbjerg. Når vi nåede den afstressende færge, begyndte mor først at slappe af og muntert selv at glæde sig. Jeg har lige siden som foredragsholder forbundet færger med frihed, rejselyst, fællesskab og vigtigst af alt, de tvungne afstressende hvil, som er så vigtige for mennesker – hvorfor jeg ivrigt debatterede imod Storebæltsbroen i sin tid.

At disse barndomsskader var ydre påtvungne træk, der konstant kvalte hans blide personlighed, oplevede vi alle med stor lettelse, da han efter sit endelige sammenbrud og den psykiatriske hjælp siden har overrumplet alle med sin frigjorte kærlighed og empati.

Jeg føler, at det er vigtigt at nævne her, fordi det belyser, hvor heldige Niels Jørgen og jeg var ved at slippe væk fra mors forværrede sindssygdom i tide, hvilket i mange år affødte en misundelse fra Steens side, som jeg oplevede i en bebrejdende tale til min 60-års fødselsdag. Omvendt har jeg tit spekuleret over, om jeg rent faktisk var tonedøv, psykisk afstumpet eller blot forsøgte at forskanse mig følelsesmæssigt for at overleve barndommens terror og derved bedre blev i stand til at bruge mine erfaringer.

Vi børn kom også i lange perioder til at lide under, at vi ikke måtte have samkvem med bestemte familier, hvor min mor havde set sig sort på en i reglen karakterstærk, myndig kvinde, der engang havde sagt hende imod. Muligvis har jeg selv fået den side af hende med mig i omvendt form ved livet igennem at have brugt oceaner af tid og mental energi på

at slutte fred med mine fjender, modstandere eller kritikere. Med andre ord ligner jeg jo så min mor i den forstand, at vores ”fjender” æder vores sind op og kommer til at definere os. Pudsigt nok ses denne side af mig som min ”rummelighed” – evnen til at slutte fred med Ku Klux Klan og så videre – men det er vel snarere ”indskrænkethed”, når jeg ikke bare kan ”hvile i mig selv” ved synet af mine modstandere.

En gave, jeg også fik med fra hende, er en sensitivitet over for andres humør og sindsstemninger. Undertrykte menneskers hurtigt svingende følelser kaldte jeg senere for ”switchblade mentality”, da jeg især så den hos mine sorte kæresten. Men den største arv, hun nok gav mig, gjorde Niels Jørgen mig under en middag for nylig opmærksom på. I min ensidige fokusering på hendes sygdom havde jeg nær overset hendes rummelighed og udadvendthed i de perioder, hvor hun blev sprudlende livsglad i mødet med andre mennesker – ikke mindst med skæve eksistenser. Så havde hun en helt anderledes evne til kontakt med folk end min mere tilbageholdende far. Det var ikke ham, der inviterede omvandrede skærslippere, ”baroner” og ”grosserere” hjem til kaffe og morgensang. Mor ligefrem elskede, jo mere de lugtede af sprut, eller når de trampede takten i udslidte sko på hendes fine tæpper og med en altoverdøvende røst istemte ”I østen stiger solen op”. Så blomstrede mor op og pjattede med dem den halve dag uden at blive nedslået af de mindre værdsfølelser, som samværet med mere uddannede folk altid udløste i hende. Så blev hun ligesom ”sat fri” af sin dybere smerte.

Men når man betænker, at jeg måske også arvede lidt af min mors ”tåler ikke at blive modsagt”-sind, har svagheden for mig været, at jeg lidt for ofte har haft tendens til at stille mig i opposition til folk, jeg opfattede som endnu større ”undertrykkere”. Således rodede jeg mig senere – i en kun lidt mere moden alder – ud i endeløse og tidskrævende skænderier og endog sagsanlæg med flere af mine forlæggere i angst for at komme i disse autoriteters vold. I min kamp mod folk, jeg så som magtmennesker, fordi jeg som min mor følte en dyb intellektuel underlegenhed over for dem, brugte jeg sikkert nogle gange ubevidst ødelæggende metoder, der gjorde mig selv til netop det monster, jeg kæmpede imod.

Men med sin berøringsangst ville min far – ligesom jeg selv senere gjorde over for mine børn – nok have reageret på anklagen om at have været for emotionelt tilbageholdende. Han klappede i al fald i som en østers, da jeg bragte det op i talen til hans 70-års fødselsdag foran de mange forsamlede præstekolleger, der bagefter tilstod over for mig, at de alle følte sig personligt ramt. Når denne berøringsangst – og det mener jeg helt bogstavelig som fraværet af et kærligt faderligt kram – gik hånd i hånd med hans konsekvente forsvar for min mor, kunne det ikke undgå konstant at give mig følelsen af at gøre noget forkert og have dårlig samvittighed. Når jeg fra omgivelserne ustandselig afkodede, at min far var ”en stor mand” og afholdt for altid at gøre det rigtige, kunne jeg vel ikke andet end at få den forvirrende følelse, at jeg ikke levede op til hans forventninger, og at der var et eller andet galt med *mig*. Dette var uden tvivl knusende for min selvværdsfølelse. Selvom jeg for længst som voksen har forsonet mig med min fars psykiske vanskeligheder, kunne den blotte hævnning af hans øjenbryn livet igennem genstimulere barndommens lidelsesmønstre og få mig til at krybe ned i et musehul.

At komme i kontakt med mine undertrykte følelser var heller ikke noget, jeg fik hjælp til fra min nedvurderende far og hele jantelovsundertrykkelsen, vi voksede op med i Vestjylland. Derfor er jeg ikke i tvivl om, at det var nødvendigt at komme til det mere følelsesbefriende og -befriende Amerika for at indse, at dybe følelser ikke nødvendigvis resulterer i smerte og frustration. Og at lære at se dem som en gave snarere end som en forbandelse. Først da jeg derovre fik hjælp af andre, begyndte jeg gradvis at kunne frigøre mig fra min forældres magtfulde huseren i mit indre og at kunne udtrykke de mest positive sider, jeg deler med mor i form af et varmt, bankende hjerte med en dyb, instinktiv medfølelse for andres smerte og med min far i hans utrolige – og nærværende – arbejde med sjælesorg. Egenskaber, som i høj grad inspirerede mig i min egen sjælesorg for hundredvis af nødlidende bilister som vagabond og siden i mine workshops.